

K DOSAVADNÍMU STAVU POZNÁNÍ RANĚ STŘEDOVĚKÉ MALÉ STRANY

Jarmila Čiháková

Publikace části pramenné základny k fortifikacím pražského levobřežního podhradí 9.-12. století spolu se stručnou syntézou (Čiháková 2001a) byla reflektována A. Bartoškovou, J. Frolíkem a R. Procházkou. Z jejich podnětů vyplynula nutnost vrátit se k některým údajům a znovu se nad nimi zamyslet. Obširnost a charakter příspěvku J. Frolíka si vyžádaly rozčlenění této repliky a pro odpověď na vysoké množství jeho různorodých připomínek určily nutnost sledovat tok recenzentových myšlenek.

K textu J. Frolíka

Kritiku studie recenzent zahájil analýzou některých metodologických postupů při terénní práci i zpracování. K jeho dotazu, do jaké míry může důraz na řezy terénem (na úkor možnosti poznat určitou situaci v ploše) ovlivnit či zkreslit poznání lokality a její interpretaci, mohu uvést poznatek z mé dlouholeté praxe, který jistě pro mnohé není žádnou novinkou. Množství profilů ovlivňuje možnost poznání lokality výrazně pozitivně. Řezy mezi co nejvyšším počtem terénních jednotek¹ dokumentují vzájemné stratigrafické vztahy, jejichž určení je tak poněkud objektivizováno a (hlavně) schopno revize (na rozdíl od pouhých formulářových zápisů vrstvy nad/pod), pomáhají jednotky rozlišit a definovat, zabráňují spojování nesouvisejících rozhraní, a tak umožňují lépe rozlišit detailní vývoj např. komplikovaných superpozic mnohavrstevných výplní zpětně po jejich rozebrání. Při plošném výzkumu pod mým vedením jsou v plochách jednotlivých sektorů husté sítě řezů registrovány a zaměřovány veškeré obrysy, které jsou posléze navzájem spojovány. Názor, že situace v ploše není adekvátně poznána, je proto absurdní. Je však pravda, že hustota sítě řezů znemožňuje pořizování efektivních celkových fotografií vznikajících za okolností, kdy se mnoho vztahů při plošném snímání nepostřehne vůbec, nebo nepřesně až chybně bez možnosti jakékoli kontroly. Pořizování husté sítě řezů je postup v terénu i ve zpracování pro svou pracnost velmi náročný a není vhodný pro pohodlné badatele ani pro archeologické odkryvy realizované subdodavatelskou firmou.

Prudký recenzentův výpad vůči mé modifikaci Hamsova diagramu je opřen o tvrzení, že do Stratigrafického schématu doplňuji jen některá rozhraní, a ještě k tomu dodatečně. V této polemice se s recenzentem nestřetáváme, ale mýjíme, a proto pokládám za nutné vyjádřit se k tomuto problému podrobněji. Je možné připustit, že má modifikace Harrisova diagramu je nezvyklá atd., ale odmítám označení *nepřijatelná* (že by akademický dogmatismus lpící na formě?), neboť nevede ke zkreslení poznání lokality. Nepřijatelná je naopak myšlenková konstrukce recenzenta, snažící se mi podsunout postup sestavení Stratigrafického schématu jen na základě „trojrozměrných jednotek/kontextů“ (v terminologii J. Frolíka) s dodatečným vkládáním některých rozhraní. Některé detaily údajného postupu dodatečného vkládání vybraných rozhraní do již hotového Strat. schématu ani neumím rekonstruovat. Myšlenkový pochod přisuzovaný mi recenzentem je natolik komplikovaný a pro mne cizí, že mi možnost takovéto interpretace vlastního textu vůbec nepřišla na mysl.

Z výkladu recenzenta vyplývá, že (a) stejně jako na oddělování vrstev a zdí trvá na (b) oddělování výkopů a stykových ploch a že (c) oběma těmito rozhraními (výkopy + st. pl.) přiděluje čísla v průběhu terénních prací v rámci samostatných číselných řad. Výsledkem mé praxe ve zpracovávání výzkumů je i několikrát rezignace a v jejím důsledku odmítnutí příslušných postupů:

ad a) rezignace na modelové dělení stratigrafických jednotek v mém pojetí (pouze trojrozměrné terénní jednotky)² na samostatné číselné řady vrstev-uloženin, zděných konstrukcí, dřevěných

¹ Souhlasím s používáním termínu „terénní jednotka“ ve smyslu užívaném J. Frolíkem, tj. terénní jednotka jako ekvivalent pojmu kontext a její dělení minimálně do 4 kategorií (srov. pozn. 2).

² Jiné pojetí stratigrafické jednotky (dále s. j.) používá P. Vařeka (za ústní diskusi děkuji), jemuž pojem s. j. v plném rozsahu nahrazuje termíny kontext/terénní jednotka používané J. Frolíkem (= trojrozměrné + dvojrozměrné

konstrukcí, neboť jejich interpretace v začátku jejich odkryvu - v okamžiku přidělení čísla nemusí být ještě dostatečně zřetelná a jednoznačná (např. rozvalené, hlinou pojené zdi).³ Stejně tak je předčasná snaha jednoznačně stanovit interpretaci a souvislost dřevěného prvku (konstrukce, odpad, samostatný konstrukční prvek nebo součást většího celku?) v průběhu odkryvu, protože může vést k pozdějším změnám a také ke ztrátě drahocenného času v terénu;

ad b) rezignace na modelové dělení dvojrozměrných terénních jednotek (vývojově významných rozhraní) na výkopy a stykové plochy. Vedly mne k tomu především následující důvody: 1. každé identifikovatelné rozhraní i mezi vrstvami výplně je stykovou plochou ve smyslu bývalého otevřeného povrchu, liší se jen délkou otevření od několika vteřin po mnoho let, 2. styková plocha jako pohříbená úroveň povrchu může mít i tvar výkopu - např. mnoho let fungující příkop, 3. každý výkop byl určitou dobu otevřený a v tu chvíli plnil (pro archeology) roli stykové plochy, 4. je snadné zaměnit výkop a stykovou plochu - zdánlivý výkop je jen postdepozitní změnou tvaru původně průběžné uložení po proklesnutí do staršího výkopu. Protože tellová stratigrafie v praxi není identická s teoretickou modelovou situací, eliminuji kategorii výkop a všechna rozhraní vnímám v jediné řadě stykových ploch. Z ní podrobnou analýzou terénní situace vyčlením rozhraní vývojově významná („pádné stykové plochy“), která jsou výkopem, povrchem terénu, do výplně propadlým bývalým povrchem, svislým rozhraním apod., a ta pak registruji při vytváření Strat. schématu. Všechna ostatní rozhraní vsutku pomíjím, což mi recenzent z neuvedených důvodů vytýká, aniž by zdůvodnil, jaký přínos má pro interpretaci stratigrafie zanesení veškerých rozhraní (tj. mezi všemi vrstvami) do Strat. schématu. Tvrzení, že „*dvojrozměrný druh kontextu autorka neregistruje během terénního výzkumu*“, je nepravdivé. Veškerá rozhraní, která by mohla být v terénu rozlišitelnými pádnými stykovými plochami, jsou trojrozměrně zaměřována a řádně zdokumentována. Nevytvářejí ale samostatnou číselnou řadu, což patrně recenzentovi vadí;

ad c) rezignace na přidělování číselného značení pádným stykovým plochám v průběhu terénních prací. Determinujícím faktorem pro přidělení čísla jednotlivým troj- i dvojrozměrným terénním jednotkám je jejich jednoznačná identifikace, neměnná od udělení čísla v terénu až po finální diagram. Jakékoli přečíslování je zdrojem značných chyb, vedoucích až k poškození pramene. Nejsložitější rozhodování při stavbě vývojového diagramu je stanovení pádných stykových ploch. V případě jejich číselného značení v komplikovaném malostranském terénu nevyhnutelně při analýze stratigrafie dochází (pokud mohu zobecnit vlastní zkušenosti) k jejich slučování, rozdělování, dodatečnému přidělování čísel (nenápadné horizontální rozhraní) a škrtnání již přidělených (deformace původně vodorovných vrstev sedáním podkladu), tzn. výraznému přečíslování ve vazbě na celou databázi výzkumu. Snaha uchránit tuto databázi a veškeré souvislosti (zde je teprve vhodné použít slova *kontext* při respektování vlastního významu tohoto slova) zmatků a chyb mne proto vedla k opuštění trendu přidělovat na první pohled rozlišitelným rozhraním v průběhu terénních prací čísla ze souvislé číselné řady. Horizontální i vertikální průběh stykových ploch je zřejmý z geodetické dokumentace (v případě potřeby volba dalších - pomocných, profilů), ani při verbálním popisu nepostrádám číslo dvojrozměrné jednotky. Nezanedbatelným faktorem je pro Malou Stranu i srovnatelnost geodeticky zaměřovaných stratigrafií kreslených v měřítku 1 : 20, kde by další číselná

+ pohřeb). Protože s. j. je termín převzatý z geologie, respektuji jeho původní náplň jako „část sledu hornin, která tvoří určitý celek při strat. klasifikaci. Může být vymezena na základě různých objektivně zjištěných znaků, např. litologických, biostratigrafických a jiných. Základním požadavkem pro vymezení je jasná definice, která danou s. j. odlišuje od jednotek okolních ...“ (*Svoboda et al. 1983, 507, 715*) a označuji tak jen trojrozměrné jednotky. Oddělení s. j. od dvojrozměrných rozhraní reflektuje i rozdílný způsob jejich rozpoznání. Zatímco trojrozměrné, a tedy hmotné vrstvy, zdi, konstrukce a hroby jsou identifikovány již při terénní deskripci podle charakteristických znaků a vlastností, dvojrozměrná rozhraní hmotná nejsou a míra jejich významu se projevuje až v interpretační rovině. Vývojově významná rozhraní jsou v terénu nebo při zpracování stanovena dedukcí buď na základě tvarů či textury trojrozměrných jednotek, nebo podle chronologické výpovědi artefaktů.

řada pro některá rozhraní (vedle vlastních řad pro vrstvy, dřeva a kameny) v hustě zaplněné kresbě překážela a mohla by být zdrojem chyb a nejasností. Nikoli posledním hlediskem je i srozumitelnost již nyní dost komplikované deskripce vývoje lokality.⁴

Tvrzení, že "J. Čiháková své schéma vyrván jen z trojrozměrných jednotek, do něhož se až v rámci interpretace doplňují některá rozhraní", je mylné a potvrzuje nízkou srozumitelnost mého textu i pro profesně nejbližší kolegy (podobně i R. Procházka). Všechna rozhraní registrovaná na profilech a půdorysech, která by mohla být pádnými stykovými plochami, vyznačují při sestavování Strat. schématu obdélníčkem s tečkou. Postrádají však identifikační znak pro jejich vzájemnou rozlišitelnost - nemají číslo. To získají až při zpracování po zpětné analýze stratigrafie konečným přidělením čísla Stratigrafického kroku (SK). Jím styková plocha získá identifikační znak, pod nímž ji lze dále charakterizovat. Při analýze nálezů se často projevují hiáty ve vývoji keramiky v nálezovém souboru z lokality, které změni příslušné běžné rozhraní v pádnou stykovou plochu. Na základě nálezů a skladby vrstev může být rozhraní interpretováno jako plošná planýrka nebo vodorovné dno objektu většího než obrys sondy. Dodatečně jsou do Strat. schématu doplněny pouze takovéto pádné stykové plochy, zjištěné až při finální analýze vývoje terénu i nálezů a při terénní práci mezi kvantem všech ostatních stovek rozhraní nerozlišitelné.

Ohrazuji se proti tomu, jaký způsob sestavování Strat. schématu mi recenzent přisuzuje. Je zcela smyšlený a nepodložený. Překvapuje mne, že při zevrubném studiu a porovnávání Vývojových diagramů s příslušným výběrem terénní dokumentace (viz níže) recenzent neregistroval pádné stykové plochy dané tečkou. Jsou integrální součástí základního Stratigrafického schématu, který záměrně sestavuji vlastnoručně a bez počítačové podpory. Polemiku patrně vyvolala má nepodařená formulace, že „až na úrovni SK jsou do schématu zapojeny pádné stykové plochy“ (Čiháková 2001a, 53). Schématem zde bylo myšleno schéma vývoje lokality obecně, tedy nedokončený Vývojový diagram ve stadiu rozpracovanosti, a zapojením byla myšlena jednoznačná číselná identifikace přidělením čísla SK. Do té doby jsou pádné stykové plochy „bezejmenné“ a ve schématu figurují jen jako tečky, jichž v jednom Strat. schématu mohou být i desítky. Recenzent nepochopil obsah pasáže o Stratigrafickém kroku, zaměnil obecný pojem schéma s jediným konkrétním stupněm zpracování, jímž je Strat. schéma, a svévolně a scestně prezentuje údajně můj myšlenkový postup. Jeho názor, že „neakceptovatelná modifikace [kterou si však vymyslel sám recenzent - pozn. J. Č.] použité metody musela zanechat své stopy ve stratigrafických schématech“, je zcela irelevantní. Nepravdivé tvrzení, že „J. Čiháková nepřijatelně pracuje pouze s dodatečně vkládanými rozhraními a většinu ostatních pomíjí“, měl recenzent doložit aspoň jedním případem, kdy v terénní dokumentaci objevil pádnou stykovou plochu, kterou ve Strat. schématu nenašel. Jsem si jista, že takový případ v mé studii není. Narážka, že nápadně malý počet kúlových jamek a nevelkých objektů může být důsledek použité dokumentační metody, překračuje hranici korektnosti.⁵

⁴ Pokud by se čtenář snažil posoudit aplikaci modelového členění dvojrozměrných stratigrafických jednotek v praxi výzkumů Pražského hradu, byl by rozčarován. Při srovnání Harrisova diagramu (srovnatelný se Stratigrafickým schématem) vývoje vně kostela P. Marie (Frolík et al. 2000, 45, obr. 2/31) s příslušnými stratografiemi (ibid., obr. 2/20, 2/23, 2/25) zjistí, že čísla dvojrozměrných jednotek byla přiřazena jen výkopům, a to jen některým. V nedůsledné formulaci „jednotná hlinitá vrstva kontext 156 se zahlubuje do vrstev/kontextů 155, 154 a 120“ (ibid., 47) se ztratilo, že se nezahlubuje vrstva, ale výkop, jenž však jako číselný znak ani v Harrisově diagramu ani na profilu nefiguruje vůbec. Mimo (patrně výjimečnou) absenci čísla výkopu vyplněného vrstvou 156 však postrádám jakékoli značení stykových ploch ve smyslu recenzenta jako povrchu - minimálně výrazné rozhraní mezi spodními vrstvami 118 + 146 překrytými vrstvami 136 + ?148 (buď bývalý povrch, nebo dno zásahu). Nerespektování vlastních hlášených principů mne vede k závěru, že poučení o stavbě Strat. schématu z úst J. Frolíka mohu brát jako navýsost teoretická a proklamativní.

⁵ Ačkoliv ve fortifikačních pásech lze stěží očekávat množství drobných objektů stejné jako na terénu sídliště, pochybuje-li recenzent o kvalitě terénní dokumentace mých výzkumů, dovoluji si připomenout svůj návrh na obnovení funkce koreferentů výzkumu, který byl před lety na jednáních PAKu odmítnut. Naléhám též na průběžnou kontrolu mých i recenzentových výzkumů špičkovým specialistou na středověké telové stratigrafie (např. A. Barošková, I. Boháčová, L. Hrdlička, V. Kašpar, R. Procházka, M. Tryml, J. Zavřel).

Otázka kontroly či nezávislé konstrukce Strat. schémat otevírá jinou problematiku výzkumu složitých stratigrafií, a tou je jejich prezentace. Kontrola schémat na základě připojené části dokumentace je věru obtížná, neboť idealizovanou představu komplexní publikace výzkumu v tištěné podobě nelze pro střední a větší výzkumy se složitými superpozicemi prakticky realizovat. Ani v této studii nemohla být kvůli rozsahu publikována veškerá kresebná terénní dokumentace. Jak však bylo uvedeno, alespoň dva výzkumy (čp. 266/III a 259/III) mají odevzdané nálezové zprávy, jejichž součástí je kompletní terénní dokumentace. Jednotlivé složky vývoje lokality jsou zde analyzovány velmi podrobně, způsobem vyčerpávajícím téma, autora i čtenáře. Otázka publikování složitých situací (včetně nestandardních formátů - např. profily v délce jeden i více metrů) je mimo téma. Faktem ale zůstává, že kompletní zveřejnění složitého výzkumu ve formě pouhých tří exemplářů nálezové zprávy ji neřeší.

Oceňuji recenzentovu pečlivost při srovnávání Strat. schémat a profilů, kdy na profilech objevil posloupné vztahy, aniž by se následnost projevila i ve Strat. schématu. Avšak ne vždy je vše tak jednoduché, jak se na první pohled zdá. Příklady ilustrující střet mechanických postupů s řešením konkrétní, často nejednoznačné a mnohotvárné terénní situace náležejí spíše do poznámky pod čarou.⁶ Obě výtky recenzentovy k odlišnostem mezi stratigrafickým vztahem na profilech a ve Strat. schématech („Částečná kontrola odhaluje ... Také detailní studie řezů vyvolává některé otázky ...“) kritizují nadvakrát totéž. Jen ve druhé výtce postrádám konkrétní odkaz na nesoulad ve Strat. schématu na str. 115, uvedený ve výtce první, a proto jej nemohu zdůvodnit.

Po opuštění kritiky metodologické druhé kapitoly studie se recenzent vrací ke kapitole první. Připomínky k ní otevírá zpochybněním mého systému členění příkopovitých útvarů na jižní hranici areálu. Požaduje zdůvodnění, proč jsem jednotlivé příkopovité útvary „dělila na více vývojově samostatných překrývajících se objektů, když je stejně dobře možné uvažovat o více fázích útvaru jediného“. Patrně má na mysli redukci jejich počtu a příkopy (které?, příkopy 1+2?) navrhuje označit jako 2-3 fáze příkopu jediného (jak označit ty další?). Podle recenzentem uvedeného výčtu lze soudit, že zajeden příkop považuje kombinaci příkopů 3 a 4 (4 náleží raně gotickému městu), kombinaci příkopu 2 s výplní starší neinterpretovatelné deprese a kombinaci příkopů 1 a 2. Ostatně volba terminologie je v tomto kontextu v podstatě podružná, neboť všechny příkopy jsou jednotlivými fázemi opevnění, které v průběhu 9.-14. století v Praze měnilo svou lokalizaci, konstrukci, velikost a vzhled. Označením *příkop* nebo *fáze* se nemění vzhled, chronologie ani stratigrafické vztahy. Jen se vnáší složitost do identifikace konkrétního stavebního díla a vytváří se mezi jednotlivými útvary hierarchie, daná výlučně četností použití téhož místa. V praxi by pak např. druhá fáze příkopu 1 - „čištění“ patrně byla značena jako *podfáze* či *podpodfáze* (podle toho čeho).

Diskutovat o „členění stratigrafie na SK jen podle změněné barvy vrstev (117-118)“ nemá smysl, neboť nic takového jsem nikdy neuvedla, ani jsem na zmíněném odkazu nenašla formulaci, z níž by

⁶ Např. recenzentem zmíněný vztah příkopu 2 a vrstvy 28 v čp. 258/III, který na řezu 32, str. 62 „vyhlíží opačně, než se prezentuje na schématu“, nevyhlíží opačně, neboť na řezu vypadá vrstva 28 starší než příkop 2, zatímco ve Strat. schématu jsou na nezávislých vývojových liniích. Aby vyhlíželo opačně, musela by být ve Strat. schématu vr. 28 zobrazena na jedné linii s příkopem, a to jako mladší. Vztah vrstvy 28 a příkopu 2 není na tomto ani na jiných řezech ze sondy XXIII jednoznačný a je ovlivněn genezí vrstev 17-19. Rozhodnutí o časové následnosti příkopu a vrstvy 28 jako možného zbytku po tělese hradby je natolik závažné, že bez jednoznačně potvrzeného stratigrafického vztahu je jejich napojení na jednu vývojovou linii nezodpovědné. Vztah vrstev 16 a 28 v téže sondě je shrnut v textu, odstavce 7 (Čiháková 2001a, 65). Na rozdíl od recenzenta však na obr. 37 mezi nimi nevidím vztah opačný, nevidím tam totiž vztah žádný. Vrstvy plynule přecházejí jedna do druhé. Nemohla jsem však označit do plochy roztažený materiál (vr. 16) stejným číslem, jako je značení vrstvy 28, neboť by se mi nepodařilo rozlišit kompaktní těleso vrstvy 28 od tenkého proplásktu téhož materiálu v její úrovni (vr. 16). Vzhledem k profilu vrstvy 28 jsem zvolila vztah, jaký byl publikován. K otázkám kolem omazu dřevěné konstrukce v čp. 259/III obr. 55 na str. 86 je třeba opakovat (Čiháková 2001a, 82), že omaz pravidelně lemoval obě odkrytá zhlaví i část čelní stěny mezi nimi a že na sedimentaci vrstev se výrazně podílela voda a postupující destrukce stavby. Ačkoliv zběžný pohled na řez 55 prezentuje vrstvu 48 jako výplň jámy, vzhledem ke zcela netypickému, ostře a „nelogicky“ zvlhnému obrysu vr. 48, jejímu půdorysu a celkovému prostředí nevidím důvod ke změně původní interpretace i stratigrafického zařazení.

mi bylo možné tento názor přisoudit.⁷ Stejně tak nesouhlasím s tvrzením recenzenta, že „Z nálezo-
vé situace také vyplývá, že většina uloženin, vztahujících se bezprostředně k příkopům a dřevohlini-
té hradbě, může procházet ze starších situací a tudíž je nalézána v druhotné poloze ...“. Recenzent
tak nezpochybňuje primární uložení vrstev jen ve výplních příkopů a v tělese hradby, kde je tato
otázka zcela legitimní. Bez konkrétních důvodů ji neopodstatněně vztahuje na jakoukoli terénní si-
tuaci ve vztahu k problematice, tj. i na sídlištní situace starší než příkop 2 v čp. 258 a bahnitě se-
dimenty usazující se před čelem stojící stavby v čp. 259.

Kritiku jednotlivých konkrétních úseků vývoje opevnění (v mém značení příkopy 1-4) recenzent
uvádí zpochybněním samostatného označení pro příkop 1. Vymezení samostatné periody „příkop 1“
jsem podložila tvarovou odlišností od příkopu 2 a lokalizací danou průběhem dna příkopu, rovněž
odlišným od příkopu 2. Recenzent odmítá připustit změnu trasy a rozdíl směru vysvětluje sesutím
stěn u dna příkopu. Dle mne se jím předpokládaný sesuv nestabilních stěn na průběhu dna neproje-
vil, neboť se na základě struktury stratigrafie týkal svrchních úseků stěn. Průběh jižní hrany ploché-
ho dna pokládám vzhledem ke složení spodních vrstev a k registrované kamenné úpravě dna za pri-
mární. (Ne)logičnost změny trasy v průběhu příkopů 1 a 2 z hlediska širších prostorových vztahů si
netroufám posoudit, stejně jako význam nezapojení mokřiny do fortifikace. K recenzetově pozn. 4
podotýkám, že vzdálenost příkopů 1 + 2 od mokřiny není v desítkách metrů. Mokřina je registrová-
na ještě ve vozovce Malostranského náměstí před sousedním čp. 265/III (Čiháková -Zavřel 1995)
ve vzdálenosti 15 m. Na rozdíl od recenzenta se nedomnívám, že 1) rozdíl ve směru příkopů 1 a 2
zastižený v čp. 266/III je natolik bezvýznamný, aby se dalo říci, že oba příkopy probíhaly v jedné li-
nii jako dvě fáze jednoho příkopu, periodicky obnovovaného či čištěného, ani že 2) uvedený výraz-
ný tvarový rozdíl mezi příkopy 1 a 2 je pouhým projevem obnovy či čištění. Podle mého mínění je
projevem zásadní přestavby. Opakuji, že jiným číslováním příkopů a změny samostatného příkopu
ve fázi vyššího celku se nemění jejich historická podstata a chronologie. Namísto mého značení
(dvě fáze příkopu 1 + příkop 2: celkem 3 jednotky) prosazuje recenzent příkop jediný.⁸ Vyplnění
příkopu 2 destrukcí části hradby v textu několikrát zmiňuji a dokládám je pro čp. 42/III a 266/III,
zatímco v úseku příkopu v čp. 258/III takováto výplň schází a recenzent ji uvádí patrně omylem.

U celku označeného jako příkop 3 jsem si jeho značné problematičnosti vědoma, a právě proto
jsem pokládala za nutné nastínit i jeho složitost. V současnosti je konglomerátem terénních pozoro-
vání, jimž dá budoucí výzkum zřetelnější tvar. K variantě 1 podotýkám, že vyplnění vzdálenosti
25 m mezi příkopem 3 a dřevěnou stěnou (čp. 258 + 259) je pro nás neznámé, nemusíme ale spo-
lu s recenzentem předpokládat „*takto velkou mezeru mezi obrannými prvky*“. Mohla skrývat složi-
tější systém, u něhož by oba prvky tvořily okraje. I když nevíme (a asi se ani nedozvíme), zda dva
nadzemní prvky (čp. 42 + 258) jsou součástí jedné konstrukce, směrodatná je pro mne skutečnost,
že v jedné linii leží dva prvky pro sídlištní objekty zcela netypické.

Při posouzení 2. varianty příkopu 3 recenzent opět zpochybňuje mou interpretaci základů dřevě-
né komunikace či nástupního prostoru před mostem. Protože se k tomuto tématu vrací v závěrečné
části svého příspěvku, syntetizující Hrad s Malou Stranou, věnujme se této problematice níže.

Kapitola o uvažovaném románském opevnění je dle recenzenta „*nejméně povedenou*“ součástí
rekonstrukce opevňovacích systémů dnešní Malé Strany. Svůj díl má mít i skutečnost, že zdívá v čp.
158/III a 17/III nedovolují podrobnější posouzení, neboť jejich charakteristika a nálezo-
vé okolnosti nebyly publikovány. Recenzent patrně přehlédl odkaz na nálezo-
vou zprávu z výzkumu v čp. 17/III, kde je nález 30,1 m dlouhého úseku hradby (Čiháková 2000, 16) podrobně vyhodnocen a prezento-
ván na 39 stranách textu a 20 plánových přílohách, doprovázen 10 stranami databáze a 35 tabulka-

⁷ Je ovšem nutno podotknout, že „Barva horniny je jejím charakteristickým znakem“ (ČSN 72 1001, 15), který
může indikovat způsob vzniku a tím za jistých okolností i rozdílné stratigrafické komplexy.

⁸ Mezi řádky: Pro recenzenta není diskuse nad značením příkopů 1-2 nadbytečná. Jejím vlastním smyslem je
potřeba eliminovat příkop 1 (rušící prvek) pro prosazení vlastního názoru o vzniku opevnění až za Spytihněva I.
a pracovat jen s globálním pojmem příkop. Pak je možné nenápadně argumentovat jen údaji náležejícími ná-
slednému příkopu 2. Aplikaci viz níže v textu.

mi kreseb nálezů. Opět podotýkám, že pro složité situace mých výzkumů je nálezová zpráva nejpodrobnějším výstupem, detailnějším, než mohou být články v odborném tisku. Protože tématem recenzované studie byly pouze výzkumy podél jižní hranice osídlení, nemohly do ní být výzkumy na jeho severním konci zahrnuty.⁹ Výzkum v čp. 158/III prováděli Zd. Dragoun a M. Omelka, autoři při jeho publikaci určitě uvedou i příklady použití červeného pískovce na fortifikační stavbě (za laskavé sdělení o téměř analogické situaci v interiéru Černé věže na Pražském hradě děkuji Zd. Dragounovi). Recenzent se přiklání k myšlence, že zmiňované úseky kvádríkového zdivá jsou pozůstatky profánních objektů. Vzhledem k situování těchto zdí v geomorfologicky náročném prostředí v blízkosti terénních zlomů a shodě průběhu kvádríkových zdí s raně gotickým opevněním pokládám toto recenzentovo vysvětlení za pochybné. Délka i charakter zdí z čp. 17/III a 158/III ze severní části Malé Strany nejsou v souladu s představou ohrazení dvorců.

Příslušnost kvádríkové zdi v čp. 292/III k uvažovanému opevnění Malé Strany je dána její polohou severně od městského příkopu, zřízeného po založení města v roce 1257. Protože nejsou známy žádné písemnosti o majetkovém vyrovnání s řádem johanitů v případě, že by městský příkop po roce 1257 procházel původním územím johanitů, soudím, že pás raně gotického opevnění města je lokalizován v místech, která byla od počátku vně majetku johanitského řádu. Také překryv románského zdivá raně gotickou hradbou je nápadný. Za městskou hradební zeď hypoteticky pokládám kvádríkové zdivo v čp. 292/III právě kvůli shodě jeho průběhu s průběhem raně gotické hradby, kvůli zmíněné poloze severně od raně gotického příkopu (tím vně majetkových nároků johanitů) a kvůli zmíněným doložitelným velkým zemním zásahům (plošná planýrka). Ty lze vysvětlit realizací nějaké závažnější a rozsáhlejší koncepce, než by v předlokačním období byla stavba jednoho domu. K námitce recenzenta, že dlážděná plocha může být podlahou interiéru románské stavby, nutno zopakovat (*Čiháková 2001a*, 126), že z jejího povrchu vyčnívaly hroty kamenů (dle mne je pro interiér takovýto povrch nefunkční). Navíc kameny tvořily kompaktní, velmi ulehlou vrstvu, svou mocností a skladbou typickou pro základové konstrukce exteriérových úprav (např. Sněmovní 1, *Čiháková - Závřel 1997b*). Závěr o vztahu zdi a dlažby vychází z interpretace staveništní maltové vrstvy 34 v úrovni horního předzákladu románské zdi, dle mne vzniklé při stavbě zdi, která je na řezu 9 nepochybně mladší než dlažba (viz *Čiháková 2001a*, 125, obr. 88).

Uvědomuji si dopady tvrzení, že Malá Strana byla v době románské opevněna kamennou hradbou, proto dosavadní nálezy podporující tuto eventualitu předkládám jako indicie pro pracovní hypotézu. Tím je i představa Juditiny věže jako dominantní jižní nárožní věže hradby vedoucí od Černé věže Hradu k mostu. Nesouhlasím s myšlenkou recenzenta, že zapojením do obranného systému hradby by byla Juditina věž degradována a pro aplikaci reliéfu Vladislava II. méně vhodná. Ani v takovém případě neznám místo vhodnější - boky mostu jím jistě nejsou. Recenzent jednoznačně pojímá Juditinu věž jako součást mostu („*umístění reliéfu na mimořádné stavbě, kterou kamenný most bezesporu byl*“), ačkoliv v jediné písemné zmínce, kde je jednoznačně identifikovatelná (k roku 1310 při jejím opevňování Jindřichem z Lipé), je označena jako „*věž u paty mostu*“ (*Tomek 1872*, 63).¹⁰ Výše citované tvrzení, že reliéf byl umístěn na stavbě mostu, je sice sugestivní, ale nesmyslné. Byl umístěn na obranné věži, problém spočívá v tom, zda věž náležela k mostu, nebo k hradbě. Tato polemika se však vzdaluje od materiálové náplně publikace.

Aby recenzent vyvrátil románské stáří řádkového obkladu z pravidelných pravouhle otesávaných kvádríků vnitřní líce zdivá s litým jádrem z čp. 158/III, 17/III a 292/III, nabízí nouzové řešení: zmíněné zdi jsou pozůstatkem stavitelství z roku 1253, zatímco masivní lomové zdivo raně gotického opevnění zastížené v Karmelitské a podél Mostecké ulice by bylo o 4 roky mladší. I kdybychom pominuli, že recenzentem vzpomenutá opevňovací aktivita v roce 1253 je výslovně uvedena jen pro biskupský dvůr a johanitský klášter (a pražské - rozuměj Staré - město na severu a západě), koliduje navržené řešení mj. s (shodou okolností v lednu 2002 dokumentovanou) nadzemní částí ob-

⁹ Zde odpovídám i R. Procházkovi.

¹⁰ To má ve spojení s rozšířením biskupského dvora až k věži mostu v pohledu některých badatelů další interpretační důsledky (*Novosadová 1964*, 9).

vodového zdivá jádra johanitské komendy v čp. 478/III, k němuž se má vztahovat zmíněný záznam (*Druhé pokračování Kosinovy kroniky*, 112). Vzhled líce zdivá postrádá precizní kvádrkový obklad známý z výzkumů v čp. 292, 17 i 158/III a prokazuje již jen reminiscence na pravidelně řádkované zdivo. Argument, že hradba by byla postavena v době, kdy význam malostranského areálu povolna klesal a těžiště vývoje se přesouvalo na pravý vltavský břeh, by bylo možno vyvrátit mnoha příklady z historie, kdy monstrózní stavby vznikaly těsně před ztrátou moci jejich stavitelů. Úkolem románského malostranského opevnění mohla navíc být i zvýšená ochrana Hradu, jehož přístupové cesty by byly v opevněném prostoru výrazně lépe kontrolovány.

V samostatném odstavci recenzent poukazuje na „*určité nesrovnalosti ve zdánlivě drobných detailech*“. Jeho kritická poznámka k argumentaci pro datování příkopu 1, že „*chybné použití plurálu koriguje informace, že takovýto zlomek byl nalezen pouze jeden (121-127) a může být i druhotnou příměsí*“, je zavádějící. Zlomek se svislým špachtlováním byl sice nalezen jeden, ale plurál se nevztahoval na počet zlomků se svislým špachtlováním, nýbrž na výčet archaických technologických znaků. Znalec keramické produkce 9.-10. století v popisu nálezů na str. 111 další tyto znaky vyčte: petrografické skupiny B + C, svislé a strmé technické rýžky, hrubozrnné ostřívo. J. Frolík použil i „*zveřejnění nálezových okolností zlomku glazované importované nádoby, opakovaně prezentovaný jako doklad dálkového kontaktu ...v časném 10. století*“ k závěru, že „*zveřejněné okolnosti k takovému optimismu nevedou*“. Zdůrazňuje skutečnost, že zlomek se našel při odklizení hromady hlíny vykopané stavební firmou. Zlomek jsem z hromady zvedla osobně, prohlédla jsem místo výkopu (1 x 0,4 m x, hloubka 0,3 m) s cílem eliminovat mladší zásah, a rovněž osobně jsem porovnávala hlínu, která zlomek obalovala, se všemi tehdy odkrytými vrstvami. Identifikace místa původního uložení nádoby do souvrství 35-38 na řezu 10 je jednoznačná.

V pokusu o kritické zhodnocení předložených faktů v závěru kapitoly o Malé Straně recenzent „*nastiňuje poněkud změněný pohled na problém raně středověkého opevnění Malé Strany*“. Protože tentýž pohled nastiňuje na konci svého příspěvku v rozvinutější podobě, k otázkám o intenzivním osídlení Malé Strany již před postavením nejstaršího opevnění, o souladu fází příkopu a hradby i o datování opevnění do doby Spytihněva I. se vyjadřuji níže. Posouzení míry sekundárního pohybu staršího materiálu do mladších situací je vždy problémem, na rozdíl od Pražského hradu jsou však malostranské reliktů fortifikací propojeny se sídlištními stratigrafiemi, jejichž obsah je možno pokládat za primární. V tomtéž odstavci nerozumím argumentaci: „*Není jasné, jak byla Malá Strana po jeho zániku [opevnění dřevohlinitou hradbou Spytihněva I. - pozn. J. Č.] opevněna, pokud bychom akceptovali autorčino datování*“. Zpochybňuje datování hradby, nebo keramiky? Znamená to snad, že jestliže pro zánik druhého příkopu budeme předpokládat recenzentovo datování keramiky (čistě teoreticky např. místo 940 předpokládat 990), tak nám jasné je, jak byla po tomto roce Malá Strana opevněna? Nebo má tento argument naznačit, že zánik druhého příkopu proběhl těsně před rokem 1257, neboť pak je následnost v opevnění jasná?

V závěru diskusního příspěvku po kritice studie I. Boháčové recenzent obě studie porovnal a pokusil se nastínit vlastní syntetizující pohled na výsledky malostranského výzkumu vzhledem ke svým názorům o vývoji Pražského hradu. Dotkl se možnosti zpochybnit východiska pro datování malostranské keramiky¹¹ poukazem na (dle jeho slov) jednoznačnou početní převahu keramického materiálu

¹¹ Zřetelný je recenzentův nesouhlas s mou osobní chronologií keramiky. Zmiňuje se o mém „*opakovaném setrvávání na málo pravděpodobné chronologii keramiky, zatím nijak publikačně nedoložené*“ a o rozporu mezi našimi chronologickými závěry „*v intervalu 20-50 let*“ (v internetové diskusi www.ranystred.cz uvádí recenzent 30-50). Problém se dotýká datace límcovitého a kalichovitého okraje a znalosti keramiky před nástupem límcovitého okraje. Upřesňování datace zduřelého okraje je dnes předmětem diskuse mezi badateli jinými. V pojetí autorky nastupuje límcovitý okraj před koncem 9. století, v pojetí recenzenta nastupuje „*snad někdy na konci 9. století*“ (internetová diskuse). Na rozdíl od okrajů límcovitého i zduřelého je okraj kalichovitý podstatně tvarově rozmanitější, a jeho identifikace je proto především pro jeho počátky méně jednoznačná. Mnoho z jeho raných exemplářů stojí na pomezí okraje kalichovitého a vzhůru vytaženého, některé na pomezí s okrajem límcovitým.

O identifikaci kalichovitého okraje jsem se pokusila před několika lety: „*Kalichovitý typ okraje má rozsáhlou škálu var iant, ... jimž je kromě základního tvaru společné výraznější nebo mírné zeslabení nad hrdlem (nejčastěji*

z Pražského hradu. Vyvozuje pak nutnost přepracovat publikované korelační tabulky (*Boháčova - Čiháková 1994*) na základě nálezů z Pražského hradu způsobem uvedeným ve své poznámce 33.¹²

Je faktem, že fortifikační objekty byly plošně odkryty jen v malé míře a že na Malé Straně nikde neproběhl tak rozsáhlý plošný výzkum fortifikace jako v Severním traktu Pražského hradu. Nicméně J. Frolík obešel skutečnost, že na Malé Straně je významné množství dobře zachovaných sídlištních stratigrafií, svým počtem daleko převyšující takové situace na Hradě. Početnost keramických souborů z výzkumů jen s raně středověkými nálezy na Malé Straně lze prezentovat na příkladu výzkumu podprůměrného rozsahu 18/00 - 1224 kusů, výzkumu podobného charakteru 33/99 - 2123 kusů, či jediné sondy III výzkumu v Mostecké ulici (sonda s publikovanými superpozicemi dřevěných základových konstrukcí cesty) - 959 kusů. Výtka, že „*se de facto pracuje pouze s profilací okrajů*“, je neoprávněná a je v rozporu např. se zmíněnou charakteristikou keramického souboru z příkopu 1. Avšak současně týž příklad, již dotčený výše, ilustruje nesdělitelnost technologických znaků, v jejichž výčtu recenzent prvky typické pro 9. století vůbec nerozpoznal. Tím potvrdil nutnost dočasně preferovat kresbu okrajové profilace, už pro možnost komunikace v oboru.

Je mi vytýkán i odtažitý vztah ke starším archeologickým výzkumům a skutečnost, že pracuji pouze s materiálem, jehož získání v terénu jsem se sama zúčastnila. Podsoává se mi postup vedoucí k myšlence, že skartovat výzkum je nejlepší způsob, jak se vypořádat s nezpracovaným výzkumem jiného autora (pozn. 34). K tomu lze jen podotknout, že ani mně, ani mým kolegům není znám žádný starší výzkum z Malé Strany, který by zastihl stopy raně středověké fortifikace a nebyl uveden v seznamu lokalit (*Čiháková 2001a*, 30, obr. 1). Ani recenzent existenci takového výzkumu nevedl.

Vedle absence „zobecňujícího pohledu“ recenzent postrádá vzájemné srovnání a synchronizaci nálezových situací na Pražském hradě a Malé Straně. Studie o Pražském hradě nemohla reflektovat malostranské situace, které byly zde zveřejněny poprvé, a studie o Malé Straně neměla maximalistické cíle žádané recenzentem. Jejím cílem nebylo podat celistvou analýzu vývoje malostranského

žlábkovým) tzv. krček (viz obr. 1). Typickým znakem je zesílení podhrdlí jako stopa po nasazení pásku hlíny, z něhož byl pak vytvarován okraj. Z důvodu častého lámání okraje v rovině hrdla nemůže však tento znak být pro klasifikaci kalichovitého okraje rozhodující.“ (*Boháčova - Čiháková 1994*, 177).

Nástup kalichovitého okraje dle autorky spadá někdy do doby okolo roku 900 a zanedlouho se stává jeho výroba masová - snad někdy 910-920. Recenzent klade nástup okraje s kalichovitou profilací „nejdříve do pokročilé 1. poloviny 10. století“ (www.ranystred.cz)■ V dataci počátku límcovitého okraje se obě chronologie téměř shodují, keramice předcházející vývoji límcovitého okraje se recenzent prozatím nevěnoval. Rozpor je v dataci kalichovitého okraje, jehož počátek masového rozšíření kladu na počátek 10. století. Jak vyplývá z osobní chronologie recenzentovy, klade tentýž jev „hluboko do 1. poloviny 10. století“ (diskuse www.ranystred.cz). Nerozumím sice, zda mluví přibližně o třetině nebo o 2. čtvrtině století, ale bezpečně nemluví o letech cca 960-970, aby bylo možné potvrdit rozpor 50 let. Pokud recenzent datuje pokročilé tvary z celku 727 ze Severního výběžku (*Frolík 1997*, 88, obr. 14) ještě do 10. století (*Frolík 1997*, 86), pak mezi oběma chronologiemi zatím nevidím propastný rozdíl a opakované zdůrazňování zásadního rozporu v dataci o 50 let vnímám spíše jako způsob vlastního zviditelňování.

Neustálá snaha o provázání keramiky s absolutními daty mne přivedla ke spolupráci s dendrochronology, jež zastavením jsou dvě verze výstupu *Čiháková - Dobrý (1999a\ 1999b)*, věnované dřevěným komunikacím v ulicích Mostecká, Josefská. Protože předpokládám, že pro zasypání základových rámců cesty hnojivým materiálem použili její stavitelé aktuální odpad, považuji dataci dvou nejmladších celků SK 17 a SK 19 z doby cca 930 a 950 za data *ad quem* pro příslušné keramické soubory. Na základě mých pozorování nestojí prvky celku SK 17 (cca rok 930) na počátku masové výroby kalichovitého okraje, kterou proto kladu více k počátku století. Oproti malostranské chronologii keramiky, publikačně podložené uvedenými pracemi, naopak postrádám publikační odůvodnění recenzentovy chronologie - kategorickým tvrzením se snaží nahradit argument. Stejně tak recenzent neprokázal, že se naše osobní chronologie opravdu liší o 20-50 let.

¹² Až recenzent přistoupí od slov k činům, jistě mu nikdo v tak důkladné a mravenčí práci nebude bránit. Propojení stratigrafie s údaji z písemných pramenů by ale nemělo být nekriticky přímočaré, aby jeho výsledek nebyl tak pochybný jako v původní publikaci keramického souboru z Kanovnické ulice 73 (*Frolík 1995*, 113). Výsledná datace kalichovitého okraje od roku 850 (pro tak rané datování i pro Malou Stranu zcela nepřijatelná) až do roku 1240 poskytla zejména zahraničním badatelům nesmyslné informace. Oba renonce - první (rok 850) jako chyba výzkumu či interpretace, druhý (rok 1240) jako možná intruze (i na primární reziduum je interval min. 200 let až příliš dlouhý), neuvedené v komentáři k obrázku, zpochybnila důvěryhodnost pražské keramické sekvence.

opevňovacího systému, neboť v tomto ohledu je absence kompletního zpracování výzkumu ve skle-
pích domu Josefská čp. 42 obzvláště citelná. Chtěla v rovině pramene zpřístupnit některé informa-
ce, jejichž dostupnost by se v případě definitivního zpracování všech dotčených výzkumů, hledání
analogií a provádění komparativních studií oddálila o mnoho let. O synchronizaci se pokusil re-
cenzent sám a vyšel ze svých závěrů o vývoji malostranského sídliště ještě před vznikem opevně-
ní a z vlastní chronologie malostranského opevnění, které klade do doby Spytihněva I.

První premisa - „*Poměrné intenzivní osídlení Malé Strany již před postavením nejstaršího opev-
nění*“ - je však pouze recenzentovou domněnkou, o níž jen dle jeho slov „nelze pochybovat“. Ne-
opitá se o žádný publikovaný ani nepublikovaný náleзовý materiál. Recenzent své tvrzení „*vývoj na
Malé Straně je před vznikem opevnění prokázán*“ opírá o starší keramiku, která se dostala do „*těle-
sa válu*“ (terminologie recenzenta), a o přítomnost starších uloženin prořatých příkopu fortifikace.
Zde přichází ke slovu význam sloučení příkopů 1 a 2 do obecného označení příkop. Umožnilo totiž
zamlčet skutečnost, že oba argumenty se týkají až příkopu 2, neboť ze stratigraficky nejstarší fáze
hradby v čp. 42/III neuvádím žádné jiné než neolitické nálezy (Čiháková 2001a, 104). K nejstarší-
mu příkopu 1 pak nemáme vůbec žádné stratigrafické vztahy vyjma jeho většího stáří oproti násled-
nému příkopu 2. Teprve příkop 2 starší uloženiny opravdu protnul. Existenci sídelního vývoje před
zbudováním příkopu 1 *a priori* nevylučují, prameny však zatím na tuto otázku nedávají odpověď.
Z tohoto pohledu nelze referentův závěr, že „*opevnění bylo vybudováno, obdobně jako na Pražském
hradě, až po určitém vývoji, jehož délka ... mohla být stejná jako na hradním ostrohu*“, označit jinak
než jako šarlatánství. Podobně dospěl i k další „podobnosti“ mezi Hradem a Malou Stranou, kterou
spatřuje ve dřevohlinitém opevnění se 2-3 fázemi, doprovázeném příkopem se 2-3 fázemi. Tato po-
dobnost mu skládá „*obraz v téže trase opravovaného a obnovovaného opevnění čili podobný jako na
Pražském hradě*“. Recenzentovo zjednodušení předloženého schématu (jemuž prý publikovaná do-
kumentace *neodporuje!*) se nezabývá takovými podrobnostmi, jako že např. 2. fáze příkopů (= pří-
kop 1 fáze 2) nemá žádné (ani časové) souvislosti s 2. fází hradby a že 2. + 3. fáze hradby mohou
být pozůstatkem jediné stavební etapy. V kontextu mého opakovaného poukazování na změnu trasy
příkopu 2 oproti příkopu 1 je recenzentův obraz arogantním tvrzením.

Logicky vybočuje i postup zvolený při datování malostranského opevnění až do doby Spytihně-
va I. K tomu účelu použil J. Frolík chronologický řetězec, jímž dostává „strategickou stavbu“ z čp.
259/III do blízkosti období stavby hradní hradby Spytihněvem I., a navázal ho na nejstarší užití vá-
penné malty v pražském prostoru při stavbě kostela P. Marie na Pražském hradě. S tímto závěrem
nemá smysl polemizovat, neboť i já uvádím, že „strategická stavba“, kterou kladu k systému s pří-
kopem 2, svou funkci plnila na konci 9. století (Čiháková 2001a, 40; srov. 1999, 17). Tímto závě-
rem se však nijak neřeší problematika staršího opevňovacího systému, z něhož uvádím zatím pří-
kop 1 s možností 1. fáze hradby v čp. 42, opět však dokumentuje recenzentovu snahu příkop 1 zcela
eliminovat. Třebaže využití nálezu maltového slitku z čp. 259/III nezměnilo mé chronologické zá-
věry, upozorňuji na recenzentovo neadekvátní srovnávání vápenné malty s technologicky zcela od-
lišným pojívem, v němž vápno schází (Zeman - Růžičková 1996). Zkratkovitý je i závěr o sekun-
dárním umístění, a tím i o dataci slitku. Podotýkám, že byl nalezen na dřevěném „předzákladu“,
kam mohl spadnout shora. Intaktní překrytí omazem, kterým byla opatřena aspoň dolní část stav-
by, vyvrací recenzentův soud, že slítek může pocházet ze starší zděné stavby v okolí. O druhotném
umístění tak lze mluvit v jiném než v obvyklém smyslu.

Vůbec nepolemizují se závěrem recenzenta, že „*za Spytihněva I. by v Praze vznikla rozsahem
mimořádná opevněná soustava Pražský hrad + Malá Strana, k níž se ... přimyká prostor Hradčan*
neboť na základě dnešních znalostí se s ním plně ztotožňují. Ovšem tento závěr, který se vztahuje
výlučně na příkop 2, nijak neřeší základní kardinální otázku: **Co bylo „to“ předtím?** Recenzent k ní
obsáhlými dedukcemi nedodal vůbec nic, neboť veškerá jeho argumentace se vztahovala k systému
s příkopem 2. Jen se snažil existenci systému s příkopem 1 zamluvit a popřít.

Recenzentovo tvrzení o nutnosti komunikačního propojení Pražského hradu s Malou Stranou má
obecnou platnost. Tu je však nutné doplnit jednoznačně prokazatelnými prameny buď pro variantu
průchodu dnešní Sněmovní ulicí (v současné době pro 10. století zamítnutá: cf. Čiháková 1992,92),

nebo dnešní ulicí Thunovskou a Novými zámeckými schody (*Borkovský 1969*, 76 s přijetím názoru *Gutha 1934*; srov. *Čiháková 1992*, 92), anebo trasou jinou, dnes již překrytou urbanistickou proměnou. Závěr, že z hlediska horizontální stratigrafie vzájemné komunikační propojení Pražského hradu a Malé Strany v důsledku znamená menší stáří cesty v Mostecké ulici (až k roku 950), zcela postrádá recenzentem požadované „náležité a až průzračné zdůvodnění“ a zůstává pro mne jen nepochopitelným tvrzením.

Interpretaci objektu odkrytého v Mostecké ulici zpochybňuje recenzent na více místech svého příspěvku. Jednak nesouhlasí s výkladem, jednak s datováním.¹³ Interpretuji jej jako základové konstrukce často opravované frekventované komunikace či veřejného prostranství (v tomto místě přichází v úvahu nástupní prostor před mostem přes řeku). Recenzent naléhavě nabízí variantu základů dřevohlinité hradby. Opět (stejně jako v diskusi na stránkách www.ranystred.cz) recenzentovi oponuji, že od opevnění se systém pod ulicemi Mostecká a Josefská liší častými opravami, jimiž teprve časem získal na bytelnosti (viz jednotlivé fáze in: *Čiháková - Dobrý 1999a\ 1999b*), opravami hluboko pod úroveň tehdejšího terénu, které se při opravě hradby nepraktikovaly, hnojovitým charakterem výplní jam i ráků, skladbou nálezů (třmen, přesleny) a zejména rozsahem tohoto systému. Po délce byl systém ve směru Z-V souvisle sledován v úseku 42 metrů, v kolmém směru, který by v pojetí recenzenta měl být řezem hradbou, pak souvisle v úseku 27 metrů (v roce 1996). Prokazatelná šířka hradby 27 m + x, kdy x jsou hodnoty jak po jižní, tak severní straně zastižené partie základových ráků, vybočuje z rozměrů běžných pro těleso hradby (*Čiháková 1998*, 259). Kladení dřev naznačuje, že v ústí dnešní Josefské mohla být odbočka. Na základě výzkumu v roce 1997 rekonstruovaná šířka systému cca 40 m + x (vycházející z rekonstrukce pravoúhlé sítě šikmo prořáté sondou) recenzentovu interpretaci vylučuje zcela. Odporuje jí i absence tohoto systému v sousedním čp. 42/III (*Čiháková*, výzkum 1994, nepubl.), kudy by v případě platnosti recenzentovy interpretace hradba bezpečně musela také procházet.

Otevřením diskuse o cestě v Mostecké ulici vítám možnost upřesnit některé chronologické údaje k publikovaným keramickým souborům spojeným s dendrochronologickými daty (*Čiháková - Dobrý 1999a; 1999b*). Spojení databází pražské a mikulčické umožnilo v roce 2000 datovat i dřeva, která křivkou vytvořenou jen pro pražskou Malou Stranu datovatelná nebyla, a umožnilo provést revizi již jednou měřených dřev podle nového standardu, kde v některých případech došlo k odchylkám. Pro celek SK 19 (A. D. 942) bylo získáno o 8 let mladší datum - rok 950, datum 927 pro nejmladší dřevo celku SK 17 zůstává v platnosti. Nová synchronizace přinesla pro již jednou měřené exempláře v obou celcích SK 19 + 17 hodnoty identické s hodnotami uveřejněnými (*Čiháková - Dobrý 1999a*, 349). Pro celek SK 15 však bylo stanoveno nové datum 917 místo 894 výrazným předatováním již jednou dobře synchronizovaných (mezi prvky pražské série) kusů - dřevo 226: rok stětí 917; dřevo 214: rok 812 (osmset ...), nově byl datován dubový kolík (215) do roku 915. Zatímco hodnověrnost celků SK 17 + 19 (i s drobnou úpravou) nebyla novým měřením dotčena, vyvstaly otazníky kolem nově získaných dat pro nejspodnější konstrukci SK 13 (921 + x, 928 + x) a nepřímo i pro konstrukci SK 15. (Třetí z dat pro konstrukci SK 13 /941 + x/ zpochybnili pro krátkost křivky sami dendrochronologové.) Úvaha, že fáze SK 13-17 jsou dohromady současně vzniklou jedinou stavbou, jak by vyplývalo z naměřených hodnot (928 + x pro SK 13 a 927 pro SK 17), naráží na prokazatelný vývoj sledovatelný v keramickém inventáři jednotlivých posloupných fází a na nezdůvodnitelnou fragmentaritu a vzájemná poškození jednotlivých konstrukcí a výkopů. I v případě platnosti redukce počtu fází by ale neplatilo recenzentovo zjednodušené globální datování systému do roku 950, neboť vývoj cesty probíhal od SK 10 (nejhlubší výkop, v jehož zbylé výplni dřevěná konstrukce schází) přes SK 13-17 s dendrologickým datem pro SK 17 cca 930 ke konstrukci nejmladší SK 19, která teprve je datována k roku 950. Rozpor mezi důsledkem mladé datace dřev v SK 13 a zdánlivou intaktností delší dobu postupně vznikající stratigrafie keramiky ve

¹³ Pod ulicemi Mostecká a Josefská existuje složitý, opakovaně obnovovaný a pod úrovní tehdejšího terénu přestavovaný systém výkopů s četnými dřevěnými kůly, nízkými stěnami a rošty, jenž byl v nejmladší dochované podobě nahrazen systémem nízkých základových ráků v pravoúhlé síti (*Čiháková 1998*).

výplních výkopů SK 10-17 vyvolává akutní potřebu verifikace získaných křivek jiným způsobem než pouhým přiřazováním nových měření. Oproti počáteční důvěře se nyní ukazuje, že dendrochronologie má svá úskalí. Odhalit je však mohou výlučně nálezy ve složitějších stratigrafických vazbách dřev mezi sebou ve spojení s archeologickým inventářem. Na semináři v Mikulčicích (recenzent na něj poukazuje v poznámce 37) bylo konstatováno, že v České republice existují zatím jediné dvě středověké lokality, kde byly dokumentovány stratigraficky narůstající dřevěné prvky, které jsou ve vazbě s postupně se ukládajícím archeologickým materiálem. Vedle cesty v Mostecké je to výzkum sídlištní situace v Uherském Hradišti (referát R. Procházky). Je otázka, proč ani u jedné z těchto lokalit datací dřev ukládaných ve stratigraficky podložené posloupnosti, která je v souladu s vývojem ve hmotném inventáři, nedošlo k synchronizaci s archeologickou výpovědí nikoli v otázkách chronologických, ale především v otázce interpretace stratigrafie a geneze vzniku situace. Poukazování na hojně druhotné používání dřev, v praxi bezpečně prokázané mj. na konstrukci SK 19, rozpor mezi dendrochronologickými daty a vznikem archeologické situace neřeší.

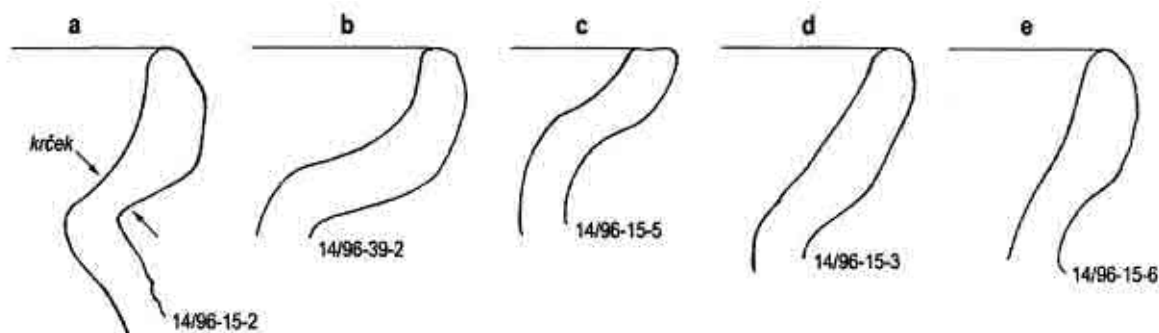
Příspěvek J. Frolíka je psán čtivou, stylově obratnou, zdánlivě objektivní, bohatou znalostí literatury podpořenou a vysoce odbornou formou. Jeho nekorektnost pozná jen pár specialistů s nejvyšším přehledem o problematice. Polopravdy, překrucování, svévolné nakládání s detaily, podsouvání scestných myšlenek a posmpů a následná zdrcující polemika s nimi, neúnosná generalizace vlastními shrnujícími závěry jakoby vycházejícími z téhož pramene, ale přitom tento pramen ignorující, nepodložená tvrzení, nenápadná diskreditace,¹⁴ nepromyšlené soudy i formulace.¹⁵ Tyto metody recenzenta v případě Malé Strany směřují k jedinému cíli: udržet názor, že teprve za Spytihněva I. vznikla rozsahem mimořádná opevněná soustava Pražský hrad + Malá Strana, neboť „těžko představitelná je existence válem opevněného areálu Malé Strany a současně dosud neopevněného či dokonce neosídleného hradního ostrohu nad ní“¹⁶ (pozn. 35). Pohnutky k nesouhlasu s takovou představou zná jen recenzent sám.¹⁷ Ani autorství následujících slov jej však nezabavuje proklamované „povinnosti nakládat s daty korektně, neignorovat nepohodlná fakta a nepřizpůsobovat je svým záměrům“

¹⁴ Úrovní nezaujatě vedené recenze neodpovídají skryté narážky zpochybňující kvalitu terénních výzkumů vedených autorkou, uváděné v poznámkách jako náměty k diskusi. V poznámce 2 recenzent zpochybňuje metody dokumentace, poznámkou 31 naznačuje, že autorka buď úmyslně (skartaci), či neúmyslně (špatná organizace práce, pracovníci nebo postup?) zmenšuje početnost nálezového fondu výzkumu. Jinde uvažuje, že hustou sítí profilů autorka ohrožuje poznání lokality, v případě nálezu glazované nádoby je zpochybněna její schopnost kritiky nálezové situace aj. Referent mluví o odlišné metodice výzkumu, aniž by odlišnost blíže specifikoval. Osobně vnímám odlišnost našich výzkumů v provedení (absence vedoucího při terénní práci po delší dobu výzkumu, různým technickým silám svěřené konkrétní rozhodování jako reflexe na právě objeované nálezové situace + popisování vrstev a nálezových situací, role vedoucího omezená na občasná kontroly prací *defacto* vedených subdodavatelem organizací), avšak základní metodika výzkumu, tj. rozebírání po přirozených vrstvách a dokumentace jejich vztahů na profilech a půdorysech, je obdobná.

¹⁵ Polemiku o současných výsledcích archeologického bádání, obrácenou proti oběma autorkám studií o opevněných, byť nemístně a zbytečně vyostřenou, lze pokládat za více či méně opodstatněnou. Kritiku české historiografické produkce však patrně recenzent hodlá pojmut v plně šíři, jak vyplývá z jeho konstatování, že „v raném středověku byla většina výsledků ... publikována převážně jen formou předběžných sdělení často se zcela nedostatečnou dokumentací“ ty Kosmo!

¹⁶ V úvahách o počátcích malostranského opevnění reprezentovaných systémem s příkopem 1 jsem nepostoupila před polovinu 9. století. Pokud pro 2. polovinu 9. století není na hradčanském ostrohu předpokládáno osídlení, považuji tuto informaci za nový moment v poznání vývoje pražské aglomerace (cf. Frolík 1997,89: „v prostoru dnešního Severního výběžku existovalo již od 1. poloviny 9. století osídlení“).

¹⁷ Za uspěchané a předčasné považuje J. Klápště (2001,406) mé upozornění na potřebu větší opatrnosti při zdůrazňování „městotvorného působení Pražského hradu (Frolík - Smetánka 1997, 190)“, (srov. Cihelková - Dragoun - Poelliska 2000, 129). Soud J. Frolíka, který naopak já pokládám za uspěchaný a předčasný, o městotvorném působení Pražského hradu, předpokládá jednoznačný kauzální vztah, k jehož platnosti se v konkrétním případě nemůžeme vyjádřit. Nevylučuji ho, ale v současnosti chybějí jakékoli prameny k tomu, abychom tento vztah a s ním spojenou patřičnou chronologickou následnost mohli pro 9. století prokázat. Proto opět doporučuji vypustit tento zaběhnutý myšlenkový stereotyp, retrospektivně promítající vrcholně středověké vztahy do jiné doby.

Obr. 1. a – okraj kalichovitý, b – parakalichovitý nebo kalichovitě prohnutý, c – tulipánovitý, d, e – jiné deriváty kalichovitého okraje.

K recenzím A. Bartoškové a R. Procházký

Třebaže se nevyznačují délkou, odhalují recenze obou autorů konkrétní nedostatky v mém textu, jenž měl být především materiálovou publikací. Jsem si vědoma relativně krátké doby, kterou jsem sledovanému tématu mohla věnovat, a doufám, že při konfrontaci s novými odkryvy raně středověkých fortifikačních prvků bude příležitost jej propracovat a prezentovat lépe.

Oba recenzenti (*Bartošková 2002; Procházka 2002*) se při výhradách vůči poněkud neobvyklé koncepci studie zastávají nad absencí podrobné charakteristiky tělesa dřevohliněné hradby v první syntetizující části 1.3. V té byly charakterizovány prvky zastížené na více místech, aby spojení informací podalo o prvku celistvější výpověď, než poskytlo jediné místo nálezů. Protože podrobný popis hradby, která byla objevena jen v čp. 42/III, nebylo pro kapitolu 1.3. čím obohatit, zdálo se mi opakování její charakteristiky z materiálové kapitoly 2.4. nadbytečné.

K jednotlivým opevňovacím systémům na jižní hranici jádra Malé Strany se vyjadřují oba recenzenti. *A. Bartošková (2002, 528)* pokládá datování příkopu 1 do doby starší než konec 9. století, „opírající se o několik vzorků vyobrazené keramiky“, za diskutabilní. Akceptuje moji formulaci, že „datace příkopu 1 je dána jen keramickým inventářem z jeho výplně“. Je mojí chybou, že jsem dostatečně nezdůraznila stratigrafické argumenty, neboť datace se opírá zejména o předpoklad delší doby používání příkopu 1 a o stratigrafické stáří vůči mladšímu příkopu 2. Dvě fáze příkopu 1, z nichž mladší interpretuji jako čištění zaplněného příkopu starší fáze, spolu s přirozeným postupným zanášením mladší fáze, jsou pro mne podněty k úvahám o době jeho funkce v řádu desítek let. Východiskem pro stanovení doby funkce příkopu 1 je doba vzniku následného systému s příkopem 2. Pokud lze příkop 2 spojovat se Spytihněvem I., pak okolo roku 900 již byl (minimálně) ve spodní části příkopu 1 vytvořen sled přirozených nánosů, který příkop výrazně zanesl a zmenšil. Vyobrazená keramika neilustruje dobu vzniku či funkce příkopu 1, nýbrž dobu jeho postupného zanášení a zániku. Nedomnívám se, že *A. Bartoškovou* zmíněné dva poměrně vyvinuté okraje a výzdoba jednohrotým rydlem jsou rysy typické až pro keramiku současnou s límcovitým okrajem, i když ani její přítomnost by neovlivnila dataci **vzniku** příkopu 1 do doby před používáním límcovitého okraje ústí.

K systému s příkopem 2 má *A. Bartošková (2002, 528)* několik zásadních připomínek. První polemizuje s datováním vzniku příkopu 2 krátce před rokem 900 na základě analýzy keramiky ze sídlištní stratigrafie prořáté výkopem svrchní části příkopu (pro větší srozumitelnost ji lze označit jako analogii bermy) v čp. 258/III. Analyzovaná keramika byla publikována v rámci dvou tabulek (*Boháčková - Čiháková 1994, 174, 175*) a v pravém horním rohu první z nich je uvedeno i redukované stratigrafické schéma recenzentkou postrádané. *A. Bartošková* spatřuje rozpor v profilaci okraje z vrstvy 22 (celek S 14), který přiřazuje k okrajům kalichovité profilace. I když přiznává jeho archaičnost, konstatuje, že kalichovitá profilace okraje je příznačná pro keramiku vyráběnou až v průběhu 10. století. Dle mého mínění je tento okraj morfologicky výjimečný a nemá analogie v době běžného masového výskytu kalichovitého okraje. Byl použit téměř současně s nádobou z celku S 12, jejíž neobyčejně zbytnělé podhrdlí je dokladem neumělé snahy. Nespojují proto tyto dvě nádoby s dobou,

kdy již byla technologie výroby nádob s kalichovitou profilací zvládnuta. Domnívám se, že vznikly v době, jejíž délka je otevřená, kdy se ještě běžně používaly nádoby s límcovitými okraji. V té době se mj. řemeslníci teprve učili technologickému postupu, jenž po sobě zanechal stopu v zesíleném podhrdlí a který dle mne spočíval ve tvarování nádoby ve formě (Čiháková 2001b, 100). Spojení tohoto výrobního postupu stavby nádoby s aplikací kalichovité profilace okraje bylo až dalším krokem, ústícím v pozdější oblibě a masové výrobě tohoto keramického typu v první třetině 10. století. Nesouhlasím s představou jednoduché výměny keramických typů, jistě existovalo období koexistence keramiky s límcovitými a archaickými kalichovitými okraji. Nicméně poukážím na složení keramického souboru z vrstev prořatých horní partií příkopu v čp. 258 se A. Bartošková přiblížila k málo průkaznému místu v úvahách o systému s příkopem 2. Je dáno srovnáním keramického obsahu vrstev prořatých příkopem v čp. 258 a bahnitých vrstev uložených před čelem strategické stavby v čp. 259. Nesplňuje totiž očekávání, dle něhož by v případě současné výstavby příkopu a strategické stavby vrstvy porušené příkopem 2 měly být zřetelně starší než vrstvy nanesené ke stojící stavbě také náležející k příkopu 2. Mezi oběma keramickými celky takový časový odstup na základě současných znalostí schází, reálný chronologický vztah mezi nimi neumíme zatím rozpoznat.

Další připomínka recenzentky směřuje ke genezi keramických celků vyzdvižených ze zásypů příkopu 2. Nesouhlasím s mou interpretací primárního uložení a datací celků z čp. 266 a 258 do doby zániku příkopu, zatímco celek z příkopu v čp. 42 by mohl být přemístěn jako původní součást hlinité složky hradby. Rovněž R. Procházka (2002, 533) doporučuje prodiskutovat rozličný původ celků ze zásypů příkopů v čp. 42 a 266. Nejsem přesvědčena, že skladba hradebního tělesa musí ve svém celém průběhu i mocností zachovávat konstantní podíl a stejné složení keramické intruze. Předpokládám vazbu starší příměsi především na místo zdroje stavebního materiálu - na Malé Straně byly rozdílné podmínky jak v průběhu trasy, tak v hloubce, z níž byl konkrétní materiál získán. V případě návrhu A. Bartoškové (2002, 529), že keramika z výplně příkopu v čp. 266 (tvoří ji přemístěné podloží - stavební materiál hradby) nepochází z doby zániku příkopu, ale z doby stavby hradby, odděluje recenzentka od souboru z čp. 266 celek z čp. 258. Zde je svrchní část příkopu zasypána organogenním odpadem, o němž není důvodu předpokládat, že by byl intaktní součástí hradby. Ve svém důsledku by tento návrh vedl k předpokladu existence další hradby, která by byla severně před čp. 266 vystavěna v době, kdy příkop v čp. 258 zanikal. Pro úvahu, jež by do geneze opevnění přinesla na velmi neprůkazném základě další těleso hradby, však nemáme žádnou oporu. V souvislosti s analýzou výplně příkopu 2 děkuji A. Bartoškové za upozornění na chybu v popisku k obr. 67, kde došlo k překlepu. Místo 365 má správně být 369.

Do doby, kdy dojde ke shodě osobních chronologií jednotlivých badatelů zabývajících se keramikou raného středověku, bude těžké polemizovat o oprávněnosti jednotlivých datovacích argumentů. Má chronologie, která vychází z postupného zpracovávání malostranských stratigrafií, je postavena na rozpoznání několika následných keramických intervalů¹⁸ v rámci používání keramiky s kalichovitým okrajem, dále na oddělení kalichovitého, parakalichovitého (absence krčku je jediný rozdíl od běžných variant kalichovitého okraje), kalichovité prohnutého (absence krčku i zesíleného podhrdlí) okraje (Boháčova - Čiháková 1994, 177), a na vyčlenění keramického intervalu derivátů kalichovitého okraje (např. tulipánovité okraje)¹⁹ jako jedné z forem kalichovité prohnutých okrajů, která je vůdčím typem před nástupem zduřelého okraje (obr. 1). Vzhledem k současnému posunu datace spodní hranice masové výroby archaického zduřelého okraje již na konec 11. století (Bartošková 1999, 731) se výrazně posouvá nebo zkracuje doba, v níž mohl proběhnout vnitřní vývoj okraje s kalichovitou profilací, jenž se dle mého názoru přestal vyrábět již kolem poloviny 11. století. Sa-

¹⁸ Keramický interval pokládám za sekvenci několika (i dosud nevyreparovaných, předpokládaných) keramických horizontů. Keramický horizont reprezentuje co nejužší časový úsek charakterizovaný konstantní kombinací všech znaků sledovaných na keramice. Na rozdíl od keramického intervalu obsahuje všechny pouze současně používané podtypy a varianty. Prokazatelná proměna byť jen jednoho z výrazných znaků je důvodem k vyčlenění dalšího keramického horizontu (Boháčova - Čiháková 1994, 178).

¹⁹ Pojem tulipánovitý okraj je vzkříšení názvu použitého pro kalichovitý okraj R. Turkem (1950, 81).

motná terminologie i analýza raně středověké keramiky jsou však témata, která si pro svou složitost a důležitost vynucují před zveřejněním velice podrobné zpracování.

Datování keramických souborů ze zásypů příkopu 2 do 1. poloviny 10. století recenzentka zpochybňuje a příslušnou keramiku klade až do pokročilého 10. století. Ve svých závěrech jsem vycházela z výsledků konkrétního srovnávání okrajových profilací nádob vyzdvižených z výplní příkopů a z dendrochronologicky datovaných celků SK 17 a SK 19 (viz pozn. 11) z konstrukce pod Mosteckou ulicí (Čiháková - Dobrý 1999a). Dospěla jsem k následujícím zjištěním: 1. V souborech z příkopů v čp. 266/III lze najít jen jeden okraj (22/97-1-1) analogický okraji z konstrukce cesty (26/96-104-3). Okraj je v čp. 266 prvkem souboru z komplexu L5 (= výplň „příkopu 3“), analogie z Mostecké je z celku SK 17. 2. Ve stratigrafii ze sondy XXIII výzkumu 8/90 je počet analogií vyšší. Ze zásypu příkopu 2 (vrstva 20 sondy XXIII) je jediná analogie (8/90-1053-1) s okrajem z cesty (26/96-144-1) z SK 15. Ostatní analogie jsou z vrstev překrývajících zásyp příkopu: z vrstev 14, 11, 10, 43 a 4 pochází 7 okrajových zlomků vesměs analogických okrajům z celku SK 19 cesty. Tato zjištění jsou pro mne argumenty pro předložené datování.

Recenzentka se také zamýšlí nad absencí pozůstatků fortifikačních staveb zařaditelných do doby mezi funkcí systému s příkopem 3 z pokročilého 10. století a vznikem zděného opevnění nejdříve ke konci 12. století a ptá se, jak ji lze vysvětlit. Je otázkou, zda nutně musíme předpokládat kontinuitu v existenci opevnění i po době Boleslava II.²⁰

K omylu z mé strany došlo při popisu tesařských spojů, mezi nimiž se spoj na rybinu (*Frolec - Vařeka 1983*, 188) vskutku nevyskytuje. Na nárožní spoje bylo místo něho použito jednostranné přelátování úplně s přečnívajícím zhlavím (ibid. 232), dřeva po délce byla nastavována rovnočelným plátováním (místo mého údaje „napojování na zub“). *R. Procházkovi (2002, 533)* za upozornění na tento nedostatek děkuji. Masivní opukovou zeď založenou v čp. 266 do zásypu příkopu 3 (*Čiháková 2001a*, 44) vskutku spojují s raně gotickým opevněním z doby Přemysla Otakara II.

Výzkum fortifikací levobřežního podhradí v podstatě probíhá od počátku 90. let 20. století a předložené závěry jsou jeho prvním vyhodnocením, vycházejícím z výsledků výzkumů zpracovaných více (do podoby nálezových zpráv) či méně kompletně, s výjimkou největšího z nich v čp. 42/III. Předpokládám a doufám, že další výsledky budou podobu opevňovacích systémů modifikovat a upřesňovat, neboť nesouhlasím s optimistickou definitivou našeho poznání. Lze se nadít, že za 80 let výzkumu (v případě Pražského hradu byly základní teze k dispozici jeho fortifikací formulovány již v roce 1922: srov. *Boháčová 2001*, 186) budeme o opevnění v místech Malé Strany, o jeho ukotvení v čase a podobě vědět aspoň tolik, co víme díky pracím I. Borkovského a I. Boháčové o fortifikaci Pražského hradu dnes.

PRAMENY A LITERATURA

- Bartošková, A. 1999:* Zánikový horizont budečské akropole (Ke chronologii raně středověké keramiky), *Archeologické rozhledy* 51, 726-739.
- 2002: rec. *Mediaevalia archaeologica* 3. Pražský hrad a Malá Strana. Praha 2001, *Archeologické rozhledy* 54, 527-532.
- Boháčová, I. 2001:* Pražský hrad a jeho nejstarší opevňovací systémy. In: *Mediaevalia archaeologica* 3. Pražský hrad a Malá Strana, Praha, 179-301.
- Boháčová, I. - Čiháková, J. 1994:* Gegenwärtiger Stand des Entwicklungsschemas der Prager frühmittelalterlichen Keramik aus den ältesten Entwicklungsphasen der Prager Burg und ihrem Suburbium

²⁰ Pokud ano, lze uvažovat v několika variantách: 1. Opevnění v době Boleslava II neprobíhalo po sledované tradiční hranici, která byla předmětem studie, nýbrž v neznámé trase jižněji a v téže trase probíhalo i opevnění mladší. Po zániku příkopu 2 změna lokalizace opevnění. 2. Ke změně lokalizace opevnění došlo později, až po zániku systému s příkopem 3, pokud plnil funkci fortifikace. 3. V obou případech platí, že pro nedostatek prostředků mohlo přetrvávat opevnění starší až do výstavby románského opevnění.

- auf dem linken Moldau-Ufer. In: Č. Stana (ed.), *Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert. Internationale Tagungen in Mikulčice 1, Brno, 173-177.*
- Borkovský, J. 1969: Pražský hrad v době přemyslovských knížat. Praha.*
- Čiháková, J. 1998: Josefská a Mostecká ulice, Pražský sborník historický 30, 258-259*
- 1999: Malá Strana od pravěku do vrcholného středověku. In: P. Vlček et al., *Umělecké památky Prahy. Malá Strana, Praha, 11-27.*
- 2000: Praha 1 - Malá Strana, Valdštejnské náměstí čp. 17/111, nálezová zpráva o výzkumu 23/99, Pražský ústav památkové péče, ulož. Archeologický ústav AV ČR Praha, čj. 10084/00.
- 2001a: Raně středověké fortifikace na jižní hranici pražského levobřežního podhradí. In: *Mediaevalia archaeologica 3. Pražský hrad a Malá Strana, Praha, 29-135.*
- 2001b: Svědectví střepů 1 - středověká keramika z Petřína. In: J. Zavřel (ed.), *Pražský vrch Petřín, Praha - Litomyšl, 98-106.*
- Čiháková, J. - Dobrý, J. 1999a: Dendrochronologie v pražském suburbii, Archeologie ve středních Čechách 3, 337-352.*
- 1999b: Dendrochronologische Bearbeitung der Hölzer aus den archäologischen Untersuchungen der Prager Suburbiums. In: L. Poláček - J. Dvorská (edd.), *Probleme der mitteleuropäischen Dendrochronologie und naturwissenschaftliche Beiträge zur Talau der March. Internationale Tagungen in Mikulčice 5, Brno, 39-54.*
- Čiháková, J. - Dragoun, Z. - Podliska, J. 2000: Pražská sídelní aglomerace v 10. a 11. století. In: L. Polanský - J. Sláma - D. Třeštík (edd.), Přemyslovský stát kolem roku 1000. Na paměť knížete Boleslava II. (t 7. února 999), Praha, 127-146.*
- Čiháková, J. - Zavřel, J. 1995: Malostranské náměstí f) před čp. 265. In: Zd. Dragoun et al., Archeologický výzkum v Praze v letech 1992 a 1994, Pražský sborník historický 28, 227.*
- 1996: Das Itinerar Ibrahim ibn Jakubs und die neuen Entdeckungen auf der Kleinseite. In: P. Charvát - J. Prosecký (edd.), *Ibrahim ibn Yacqub at-Turtushi: Christianity, Islam and Judaism Meet in East-Central Europe, c. 800-1300 A.D., Praha, 65-71.*
- 1997a: Ibráhímův text a archeologické poznání Malé Strany, *Archaeologica Pragensia 13, 93-103.*
- 1997b: Praha-I Malá Strana, Malostranské náměstí čp. 1 /111, nálezová zpráva o výzkumu 16/95+96, Pražský ústav památkové péče, ulož. Archeologický ústav AV ČR Praha, čj. 6736 /97.
- ČSN 72 1001: Pojmenování a popis hornin. Praha 1978.*
- Druhé pokračování Kosinový kroniky: In: Pokračovatelé Kosmovi, Praha 1974, 77-190.*
- Frolec, V. - Vařeka, J. 1983: Lidová architektura. Praha.*
- Frolík, J. 1995: Bemerkungen zum Studium frühmittelalterlicher Keramik aus komplizierten stratigraphischen Situationen. In: L. Poláček (ed.), Slawische Keramik in Mitteleuropa vom 8. bis zum 11. Jahrhundert II, Brno, 107-118.*
- 1997: Archeologický výzkum v tzv. severním výběžku na Pražském hradě. Příspěvek k počátkům osídlení západního předhradí Pražského hradu — Die Ausgrabung in sog. Nordausläufer der Prager Burg. Ein Beitrag zu den Anfängen der Besiedlung des westlichen Vorfelds der Prager Burg, *Archaeologica Pragensia 13, 75-92.*
- Frolík, J. - Maříková-Kubková, J. - Růžičková, E. - Zeman, A. 2000: Nejstarší sakrální architektura Pražského hradu. Výpověď archeologických pramenů — Die ältesten Kirchenbauten der Prager Burg aufgrund der archäologischen Quellen. Castrum Pragense 3. Praha.*
- Klápšič, J. 2001: rec. Přemyslovský stát kolem roku 1000. Na paměť knížete Boleslava II., Archeologické rozhledy 53, 404-406.*
- Novosaclová, O. 1964: Stručné dějiny větší (severní) malostranské mostecké věže. In: Čp. 56/111, pasportizace SÚRPMO, 8-13.*
- Procházka, R. 2002: rec. Mediaevalia archaeologica 3. Pražský hrad a Malá Strana. Praha 2001, Archeologické rozhledy 54, 532-536.*
- Svoboda, J. et al. 1983: Encyklopedický slovník geologických věd, sv. 2. Praha.*
- Tomek, V. V. 1872: Základy starého místopisu Pražského III. Malá Strana. Praha.*
- Turek, R. 1950: K počátkům Prahy, Památky archeologické 43 (1947/48), 59-94.*
- Zeman, A. - Růžičková, E. 1996: Výzkum látkového složení malt. In: Technologia artis 4, Praha, 93-97.*